

<https://doi.org/10.31516/2410-5333.066.03>¹

УДК 316.776(070.16)+94(37)

О. В. Федоров

аспірант, кафедра бібліотечної, архівної та книжкової справи, Українська академія друкарства, м. Львів, Україна

ofedorov@tez.com.ua

<https://orcid.org/0009-0008-5030-8114>

ФЕЙКОВІ НОВИНИ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ: ТВОРЕННЯ ЗАДЛЯ ПРОПАГАНДИ ТА СПРОБА ТЛУМАЧЕННЯ

У статті висвітлено особливості виникнення fake news у Стародавньому Римі, а також застосування пропаганди з метою збереження або посилення політичної влади. Інформацію про фейкові новини можемо почерпнути з наративних та епіграфічних джерел, але навіть останні були заангажованими в силу тих чи інших причин (особиста неприязнь імператора до певної особи, про яку йдеться у надписі, прихильність чи неприхильність античного автора до фігурантів подій, які той описує, тощо). Незважаючи на це, сучасні дослідники трактують описані вище джерела як важливі документи для дослідження Стародавнього Риму, зокрема настроїв у тогочасному суспільстві, політичної діяльності як імператорів, так і високопосадовців Вічного Міста. Визначено, що в період Пізньої Республіки та Ранньої Імперії правлячі особи та чиновники використовували інформаційні вкиди для утримання влади й очорнення своїх ворогів. Проаналізовано кілька джерел з метою розкриття причин та способів створення й поширення неправдивої інформації, — стосовно не лише політичного життя, а й соціального та релігійного.

Ключові слова: *інформація, fake news, пропаганда, вкид, Стародавній Рим.*

O. Fedorov

Graduate Student, Department of Library, Archival and Book Affairs, Ukrainian Academy of Printing, Lviv, Ukraine

FAKE NEWS IN ANCIENT ROME: PROPAGANDA CREATION AND INTERPRETATION ATTEMPS

The relevance of the research. In modern times, we encounter fakes in the information space, especially in the context of the Russo-Ukrainian war. In order to better understand the specifics and features of conducting propaganda through the dissemination of fake news, we turned to antiquity, specifically Ancient Rome. It was in this state, perhaps more than any other in the ancient world, that a wide range of various fake inserts emerged — from spreading rumors in society to distorting facts in official documents and their falsification.

The purpose of the article is to analyze the reasons for the emergence and spread of fakes in Ancient Rome, as well as to investigate their impact on Roman society. Also, **the task** of our research is to characterize some manifestations of fake information, which were used by ancient Roman high-ranking officials to achieve their own goals (preserving power, defaming a competitor, manipulating consciousness, etc.).

1 This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International License.

The methodology. Of the research methods, we used the method of classification (“image fake”, “historical fake”) and terminological analysis (the terms “propaganda”, “fake”).

Results. It is determined that during the Late Republic and Early Empire, ruling individuals and officials used informational inserts to maintain power and discredit their enemies. A number of sources have been analyzed to reveal the reasons and methods of creating and disseminating false information — not only in the political life but also in the social and religious life.

Scientific novelty. For the first time, a comprehensive analysis of the reasons for the emergence and dissemination of fake information in Ancient Rome has been carried out, as well as its impact and consequences on Roman society, particularly for propagandistic purposes.

Practical significance. The research popularizes the issue of information policy in Ancient Rome and is also an important contribution to further research on the impact of propaganda and informational inserts on Roman society.

Conclusion. It has been proven that information, depending on its presentation, can significantly influence society, shaping attitudes — forming opinions about certain individuals or groups of people or attitudes directed towards a particular political or social direction. Various manifestations of informational inserts and propaganda have also been studied — both collective (ancient Roman society) and those emanating from an individual or state body (the Senate, emperor).

Keywords: *information, fake news, propaganda, insert, Ancient Rome.*

Актуальність теми дослідження. У сучасних реаліях ми стикаємося з фейками в інформаційному просторі, особливо в контексті російсько-української війни. Задля того, щоб краще зрозуміти специфіку й особливості ведення пропаганди шляхом поширення fake news, ми звернулися до періоду античності, зокрема Давнього Риму. Саме в цій державі, чи не найбільше серед усіх країн Стародавнього світу, проявився широкий спектр різноманітних фейкових вкидів — від поширення чуток у суспільстві до перекручування фактів в офіційних документах та їхнього фальшування.

Постановка проблеми. Використання пропаганди задля вирішення певних питань, пов’язаних з політикою та впливами серед суспільства, не було винаходом Нового чи Новітнього періоду історії. Це стосується й поширення фейкових новин, пропагандистської літератури та інших засобів, що використовувалися давніми римлянами ще у II ст. до Р. Х. Методи та способи їх творення допоможуть краще зрозуміти сутність таких явищ, як «фейкові новини», «політична пропаганда» та «інформаційний вкид».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років зацікавлення темою інформаційної політики є особливо помітним. Опубліковано чимало статей та монографій, присвячених пропаганді й інформаційній політиці в Стародавньому Римі. Найперше означимо монографію Л. Борджі (Borgies, 2016). У ній автор здійснив детальний опис чи не найбільшого політичного та військового протистояння кінця Республіки —

між Марком Антонієм та Октавієм (майбутнім імператором Октавіаном Августом. — *Авт.*). Бельгійський дослідник розділив свою розвідку на три частини, де перша присвячена темі інвективи (*invective*, або *uituperatio* — віршований твір з різким викривальним змістом. — *Авт.*), яку використовували обидва тріумвіри. В інвективах порушувалися питання про нібито невідоме походження обох діячів, некомпетентність у сфері правління, пияцтво, розпусту, учасники тріумвірату зводили різні наклепи один на одного. У другій частині праці описано аудиторію для інвективи, у третій — способи передання образ. Літературні джерела в цій монографії розглядаються поряд з нумізматичними та мистецтвознавчими і є доволі обширними. Навіть вступ цієї фундаментальної праці із широким оглядом історіографії — це доволі цінне дослідження у сфері вивчення особливостей ведення пропаганди. Заслугує на увагу й особисте трактування Л. Борджі терміна «пропаганда» як інструменту влади для контролю інформації задля своєї вигоди. Для цього мобілізуються всі можливі засоби комунікації, які є в розпорядженні влади (Borgies, 2016, p. 26–27).

Особливу групу опрацьованих досліджень становлять статті в інтернет-часописах провідних університетів світу, зокрема Кембриджського та Лейденського (MacDonald, 2017; “Making Rome great again: fake views in the ancient world”, 2017; Timmers, 2023). У них подано дослідження, присвячені методам подання та функціонуванню фейкової інформації в руслі пропагандистської війни після смерті Цезаря.

У нашій праці ми також використали монографію польської антикознавиці Д. Мусял, у якій детально описано один з перших відомих прикладів фальшування інформації з політичною метою. Ідеться про вакханалії — релігійні церемонії на честь Вакха, бога родючості, вологи і театру (Musiał, 2009).

Інтерес у сучасних науковців викликає таке поняття, як “fake news”. Його появі, сутності, різноманітності проявів та поширенню в давньоримській державі присвячено дві монографії (одна з яких — колективна) та численні статті (див. вище). Іспанський історик Н. Маркес зробив спробу дослідити певні події в історії Стародавнього Риму для викриття неправдивої інформації, що спотворила реальність фактів (ми використали італійське видання монографії. — *Авт.*). Своє дослідження вчений розпочинає з оповідей про Енея і «викрадення» чи «згвалтування» сабіянок та завершує фальшуванням релігійною пропагандою едикту про віротерпимість 313 р. по Р. Х. імператора Костянтина (Marqués, 2020). Також у 2019 р. виходить колективна монографія, у якій проведено детальний аналіз сфальшованого епіграфічного матеріалу. До фундаментального дослідження долучилися науковці 20 державних університетів Італії та Європи, які працюють над

темою фальсифікації часів Стародавнього Риму (Calvelli, 2019, р. 1). У монографії міститься дослідження професора античної історії Університету Сарагоси Ф. Піна Поло, присвячене дезінформації та її сприйняттю в громадській думці республіканського Риму (Pina Polo, 2019).

У контексті розгляду теми “fake news” слід згадати академічний проект під назвою «Римські фейкові новини? Документальна література в Римській імперії», який розпочато в Лейденському університеті минулого року, метою котрого є дослідження стародавніх текстів, які ще називають «документальними вигадками», а в сучасному контексті — “fake news”. Для цього проекту було складено спеціальний корпус, який містить сім кластерів документів, легітимність яких поставлена під сумнів. Документальна художня література періоду античності в цьому «підробленому корпусі» різняться за функціями, текстовою формою та ступенем маніпуляції. Через зв’язок із сучасними “fake news” та теоріями, що їх оточують, цей проект має на меті представити свої висновки в академічній формі та поділитися ними з широкою аудиторією. Його буде презентовано в Нідерландському музеї під відкритим небом під час “Maand van de Geschiedenis 2024” (захід, що популяризує історію. — *Авт.*), у межах теми “Echt Nep” («Справжня підробка») в жовтні 2024 р. Також проект буде складатися з досліджень-підпроектів — монографії, дисертації та двох наукових статей (Tasoma, 2023).

Мета статті — здійснити аналіз причин виникнення та поширення фейків у Стародавньому Римі, а також дослідити їхній вплив на римське суспільство. Також **завданням** нашого дослідження є характеристика деяких проявів фейкової інформації, яку використовували давньоримські високопосадовці задля досягнення власних цілей (збереження влади, очорнення конкурента, маніпуляція свідомістю тощо).

Виклад основного матеріалу дослідження. Латинський термін «пропаганда», який виникає в Пізньому Середньовіччі, доволі вдало передає сутність поняття, яке означає «те, що потрібно поширювати». Хоча він і з’являється не в часи античності, а значно пізніше, використання його різноманітних форм у мистецтві, літературі та нумізматиці набуло особливого поширення в Стародавньому Римі, зокрема в період імперії. Сучасна політична пропаганда є набором методів переконання, включаючи й маніпуляцію свідомістю; натомість у римському світі ця техніка перебувала ще в зародковому стані, але була не менш ефективною. Імператори, з яких, насамперед, Август зумів переконати народ, що негативно ставився до монархії, у необхідності єдиновладдя в державі, поширюючи в суспільстві необхідні для цього наративи.

Стосовно сучасного слова-англіцизму «фейк» (англ. «підробка») або “fake news” (англ. «неправдиві новини»), то його дослідники почали застосовувати, прив’язуючи до фальшування інформації в Стародавньому

Римі, лише нещодавно (див. «Аналіз останніх досліджень і публікацій». — *Авт.*). У нашому дослідженні спробуємо окреслити деякі різновиди фейків, що мали місце під час певних історичних подій давньоримського періоду («fake news», «історичний фейк», «іміджевий фейк»).

Створення та поширення неправдивої інформації в республіканському Римі було наслідком відсутності засобів масової інформації, адже перші щоденні газети (*Acta Diurna*) з'явилися у Вічному Місті лише в 59 р. до Р. Х. Римляни дізнавались інформацію переважно усно, наприклад на *contiones* — публічних зібраннях, де магістрати інформували громадян про політичні рішення сенату чи інших державних органів. Але існували обмеження для аудиторії *contiones*, і на цих зборах мали право виголошувати промови лише магістрати. Таким чином, промова, виголошена на *contio*, могла слугувати відправною точкою для передання інформації, але вже з вуст ораторів-трибунів певна інформація могла перерости в чутки або спотворитися хибним трактуванням, у подальшому поширюючись містом та провінцією, будучи спонтанною чи такою, що мала на меті підбурення. Та лише вона на той час слугувала основним засобом поширення новин. Саме тому поєднання виступів на подібних зібраннях і поширення чуток було певною необхідністю для населення Риму, щоб отримати будь-яку інформацію (Pina Polo, 2019, р. 76–77). Іншими місцями отримання і поширення інформації, і не лише в Римі, були міські форум, театри, амфітеатри, лазні й навіть громадські вбиральні (*latrinae*). Зважаючи на подібне поширення новин, яке було повільним і не завжди передавалося детально й достовірно, для римлян існував ризик не відрізнити новину від чийось суб'єктивних думок чи суджень (там само, р. 78).

Перейдемо до конкретних прикладів перекручування інформації та появи т. зв. “fake news” у Стародавньому Римі. Цицерон, наприклад, попереджає про вирішальне значення чуток, особливо під час виборів, які могли зруйнувати репутацію політика та призвести до його поразки (Сіс. Pro Mur. 36). Валерій Максим розповідає про фатальну помилку, допущену Сципіоном Назікою Серапіоном (154–111 рр. до Р. Х.) під час його виборчої кампанії (Val. Max. 7.5.2). Вітаючись із селянином, політик помітив, що його рука вся в мозолях від роботи в полі. Сципіон невдало пожартував, запитуючи представника *plebis rusticae*, чи не ходив той на руках, а не на ногах. Це було сприйнято селянином як насмішка над його бідним життям. Але найгіршим для потенційного курульного едила було те, що інформація про це швидко поширилася (зауважимо, що ця подія трапилася не в міському просторі. — *Авт.*) і, як наслідок, він втратив голоси численного прошарку громадян і зазнав поразки. Пасаж у творі Валерія Максима вказує на те, що Назіці було створено негативний імідж у результаті поширення

цієї історії серед народу, а це означає, що чутки в Лації поширювалися доволі швидко і досягали значної кількості людей. Повертаючись до постаті Назіки, останній, незважаючи на цей епізод, був надзвичайно популярною постаттю серед римського суспільства. Можливо, простий люд із часом забув цей інцидент або знав про жартівливість та дотепність цього патриція. Про прихильність римлян до нього пише Пліній Старший: «... шану квітами було віддано лише одному Сципіюні. Римський народ зібрав необхідні кошти і влаштував йому похорони; по усій дорозі, де проходила похоронна процесія, простий люд кидав йому квіти з усіх вікон» (Plin. NH. 21.7).

Ще один взірєць перетворення чуток і домислів на усталений погляд, який, правда, був доволі стійким і протривав аж до сьогодення, стосується вакханалій. Багато хто уявляє їх видом оргій з великою кількістю їжі та напоїв. Боротьба із цим культом у Римі перетворилася на таку собі пропаганду очищення республіки від іноземних впливів (тут — грецьких на римську релігію. — *Авт.*). Сенатори вважали його загрозою для безпеки держави і прагнули заборонити. Та, як зазначає Д. Мусял: «Все, що стосувалося Діоніса в релігійному житті римської Італії перед II ст. до Р.Х., залишалося у сфері домислів та неправдивих гіпотез» (Musiał, 2009, s. 76). Одним із перших, хто доєднався до поширення хибної інформації щодо містерій Діоніса, став історик Тіт Лівій, праця якого “*Ab urbe condita*” є основним джерелом для аналізу і вивчення подій, пов’язаних із заборонаю вакханалій. Достеменно невідомо, якими джерелами користувався Лівій (там само, s. 184). Він сам погоджується з тим, що доволі часто, у зв’язку з браком інформації про певний історичний період, задовольнявся припущеннями і традиційним баченням на ту чи іншу подію (Liv. 1.6, 6.1.1-2, 7.6.6).

Звернемось безпосередньо до аналізу тієї частини твору Лівія, де описуються події 186 р. до Р.Х. Саме тоді консули Спурій Постумій Альбін та Квінт Марцій Філіпп розпочали розслідування справи про замах на вбивство молодого еквіта Публія Ебутія. Ще перед тим, як розповідає Лівій, в Італії з’явився грек — жрець і віщун, який почав залучати до своїх містерій (*initia*) чимало громадян серед жінок та шляхетних юнаків. Від них стали поширюватися негативні явища в Етрурії — лжесвідчення, наклепницькі доноси, підроблені заповіти і печатки, отруєння й вбивства. Останні випадки траплялися, як зауважує Лівій, під час самих вакханалій (Liv. 39.8.3-8). Після поширення цієї «зарази» (*contagione*) до Риму (Liv. 39.9.1) в культ хотіли втягнути молодого еквіта Публія Ебутія (Liv. 39.9.2-39.14.6). Розслідування справи про планування його вбивства й стало причиною ухвали декрету “*Senatus consultum de Bacchanalibus*” про заборону вакханалій (Liv. 39.14.7, 39.17.1). Перейдемо до опису історії, що передувала оголошенню постанови сенату. Ебутієм опікувалася заможна вільновідпущениця-куртизанка

Гіпсала Феценія, яка мала заповісти юнакові після своєї смерті все майно (Liv. 39.9.7). Але про це довідалися матір Ебутія — Дуронія і його вітчим, Тіт Семпроній Рутил, який після смерті батька Публія займався вихованням пасерба. Дуронія і Рутил вирішують позбутися хлопця до того часу, коли той стане повнолітнім, щоб привласнити його статок. Найкращим способом для цього, на їхню думку, було б заохотити юнака до участі у вакханаліях (Liv. 39.9.3-4). Знаючи про те, що відбувається на цих містеріях, Гіпсала вмовила Публія не слухатись мами і вітчима. Тоді останні вигнали його з дому за непослух (Liv. 39.11). Таким чином, ця історія набула розголосу в столиці і нею зайнялися консули. Після розмов з Гіпсалою про моторошні деталі церемоній на честь Вакха (Діоніса), консули дійшли висновку, що вони загрожують безпеці держави, адже йшлося про творення свого роду окремої спільноти — альтернативи державі (Musiał, 2009, s. 169, 173). Лівій пише про учасників вакханалій як про «інший народ» (Liv. 39.13.14), тобто ніби про існування держави в державі, адже у римлян поняття «народ» означало передусім міську общину. Тим паче, в обрядах брали участь нобілі та їхні родини; під особливою загрозою була молодь, адже даючи певні клятви на вакханаліях, юнаки вже перестали бути достойними служити у війську як повноцінні громадяни (Liv. 39.15.11-14). Після цього Рим охопила паніка, а за нею — «полювання на відьом» (Marqués, 2020). Багато людей було страчено, а сам культ заборонено (Liv. 39.17.4-39.18.8). Лівій не наводить джерел до цих подій (див. вище. — *Авт.*) і єдиним підтвердженням справи про їх заборону є вже згаданий сенатус-консулт, знайдений у 1640 р. в Калабрії.

Дотепер у науковців немає усталеної думки щодо описаного трактування вакханалій Лівієм та згаданих ним причин гонінь на прихильників культу Діоніса. Вони часто є суперечливими та різними в трактуванні дій сенату. Чому родинний скандал вилився в такі широкомасштабні репресії? Якою саме була небезпека, яка виходила від учасників містерій — релігійна, політична чи кримінальна? (Musiał, 2009, s. 169, 173). Більшість науковців сходиться на думці, що історія з вакханаліями була приводом для боротьби з іноземними впливами, передусім грецькими. Саме в той час вони починають потрапляти до Вічного Міста і це непокоїло владу, яка переймалася тим, що еллінська культура витіснятиме римські цінності. Інша причина — демонстрація влади сенату італійським союзником. Насамперед це стосувалося *socii* з Етрурії та Кампанії — через “*Senatus consultum de Bacchanalibus*”, одразу після завершення Другої Пунічної війни. Згадаймо каральні акції римлян, переважно саме в цих регіонах (Liv. 39.17.6) (Musiał, 2009, s. 175–176). Також учені зауважили «театральність» опису Лівієм як самих вакханалій, так і подій навколо історії Ебутія та його родини, а значить, він міг бути вигаданим (Musiał, 2009, s. 193–198). І не обов'язково самим істориком — той просто переказав його у своїй праці, отримавши інформацію про

це з інших джерел. Насправді, культ Діоніса не передбачав оргій, сексуальних утіх чи надмірного споживання алкоголю. Вакханалії були типовими релігійними церемоніями — подібними до інших містерійних обрядів того часу (елевсінських, самотракійських, орфістичних. — *Авт.*). Їхня таємничість та закритість породжувала негативні чутки про них. Вони й стали інструментом спочатку інформаційної кампанії, а потім гонінь та репресій проти діонісійців у II ст. до Р. Х. Уже пізніше пасаж Лівія з описом вакханалій (Liv. 39.13.10-14) став основою для зображення римлян як розпусників, а саме слово стало синонімом оргії. Історія з вакханаліями стала типовим прикладом «історичного фейку», адже слово «вакханалії», уже з пізньоантичних часів, стало синонімом розпусти.

У руслі аналізу періоду зародження принципату при дослідженні постатей цього часу варто особливо бути обережним у роботі з джерелами, адже в останніх часто змальовувався портрет певної історичної особи, зокрема імператора чи полководця, не завжди правдиво, часто упереджено чи надмірно прикрашено. Наприклад, Н. Маркес вважає, що для цього необхідно «порівнювати письмові, археологічні та іконографічні джерела» (Marqués, 2020, p. 5). Особливо науковець виділяє Светонія, більшість біографій імператорів у якого, відверто, є недостовірними. Чому так? Цей римський історик любляв анекдоти та плітки, а от історичні джерела та офіційну документацію (постанови, едикти, промови тощо) — ні, що чітко простежується в його *“De vita Caesarum libri VIII”*. Він був і відверто просенатських поглядів, що також помітно в праці, — це опис поглядів сенаторів на владу імператора. Суперечливою постаттю із «Життєписів» Светонія є Октавіан Август. Його, особливо після смерті, надмірно ідеалізували, а маловідомі сторони його особистості приховували. Політична пропаганда Римської імперії відіграла вирішальну роль у приховуванні людської сторони цього принцепса — з його слабкостями та вадами. У збережених зображеннях — чи це скульптурний портрет, чи гема, чи барельєф, — він всюди представлений молодим і красивим.

Цікавим для дослідження (як приклад вдалої пропаганди та інформаційної кампанії проти ворогів) є протистояння Октавія (майбутнього імператора Октавіана Августа. — *Авт.*) і Марка Антонія. Обидва тріумвіри змагалися у творенні фейкової інформації в боротьбі один проти одного. У результаті переміг Октавій, будучи талановитішим майстром пропаганди та маніпуляцій (MacDonald, 2017). Однією з перших інформаційних операцій, що приписуються молодому політику, є ймовірна фальсифікація заповіту Марка Антонія. У 32 р. до Р. Х. обидва консули, колишні антоніанці, Марк Тіцій та Луцій Мунацій Планк, перейшли на сторону Октавія. Це були особи, раніше наближені до Антонія, а значить, обізнані з планами

тріумвіра. Мунацій Планк був навіть, з 35 р. до Р. Х., лібраріусом, тобто секретарем Антонія, а отже, мав у своєму розпорядженні його особисту печатку (Vell. Pat. 2.83.1; App. BC. 5.144). Обидва повідомили Октавію про існування заповіту Антонія, який охороняли весталки. Безсумнівно, Октавій був поінформований і про деякі інші документи свого супротивника — перебіжчики надали йому послугу, яка виявилася чи не вирішальною в боротьбі за владу між обома тріумвірами (Pina Polo, 2019, p. 85). Октавій вилучив заповіт силою, всупереч волі весталок (храм Вести був державним архівом. — *Авт.*). Побачивши в ньому інформацію, яку він міг використати проти Антонія, Октавій вирішив прочитати його в сенаті. Це не було позитивно сприйняте багатьма сенаторами, які вважали блюзнірством оприлюднювати заповіт ще живого заповідача. Племянник Цезаря особливо викремив пункти, що стосувалися похорону Антонія, який нібито хотів бути похованим в Олександрії, навіть якщо б він помер у Римі (Plut. Ant. 58.2–4). Також, згідно з заповітом, діти Антонія та Клеопатри визнавалися законними спадкоємцями (Suet. Div. Aug. 17.1), а Цезаріон — законним спадкоємцем Юлія Цезаря (Cass. Dio. 50.1.5). Та Октавій здійснив ще один майстерний пропагандистський хід, прочитавши заповіт Антонія на народних зборах, *pro contione* (Suet. Div. Aug. 17.1). Якщо в сенаті він зустрів негатив патрициїв, то, виступивши перед простим народом, він досягнув своєї мети — дискредитував свого супротивника, надавши йому імідж лакея єгипетської цариці, поглинутого східною розкішшю (Borgies, 2016, p. 294–316; Pina Polo, 2019, p. 86).

Як і з історією про вакханалії, дотепер триває дискусія й щодо автентичності заповіту Антонія. Здається очевидним, що документ, оприлюднений Октавієм, не міг бути простою вигадкою, оскільки не було публічного осудження дій тріумвіра весталками (Borgies, 2016, p. 313–317). Інша справа, чи були пункти, озвучені противником Антонія, автентичними і чи точно вони відповідали своєму буквальному значенню. Маніпуляція, звичайно, можлива, оскільки лише Октавій мав особистий доступ до вмісту документа. Але важливо ще й те, що молодий Цезар вибрав, збільшив і, можливо, фальсифікував кілька положень, які він уважав корисними для створення негативного образу Антонія в Римі. І це йому вдалося. За словами Светонія, головною метою Октавія було продемонструвати, наскільки Антоній відступився від римських звичаїв та цінностей і був облутаний чарами Клеопатри (Borgies, 2016, p. 276–279). Одним словом, Антоній перестав бути, фактично, римським громадянином і став радше східним царем (Pina Polo, 2019, p. 86). Публічне прочитання заповіту в будь-якому випадку викликало довіру населення Риму до автентичності цього документа і вплинуло на те, що містом миттєво почали поширюватися різноманітні чутки негативного змісту

про Антонія. Згідно з Плутархом, Гай Кальвізій Сабін, близький до Октавія, брав активну участь у поширенні наклепів на Антонія (Plut. Ant. 58). Він озвучував у сенаті різні компрометуючі Антонія історії, які продемонстрували б абсолютну владу Клеопатри над ним при її дворі (Cass. Dio. 50.1.3). Та навіть Плутарх стверджував, що більшість звинувачень Кальвізія були неправдивими, але це не було важливим, оскільки важливішим було створення негативного іміджу про Антонія (Plut. Ant. 58.1). Як пише Діон Кассій, атмосфера обурення проти Антонія робила в Римі достовірними будь-які чутки, як би неправдоподібно вони не звучали (Cass. Dio. 50.4.1), наприклад про перенесення Антонієм столиці до Александрії, з відведенням Риму другорядної ролі, або що Клеопатра мала намір правити Римом і присягнулася вершити правосуддя на Капітолії (Cass. Dio. 50.5.4; Horat. Carm. 1.37.6-8; Prop. 3.11.31-32, 3.11.45-46) (Pina Polo, 2019, p. 86).

Протидіяти таким нападкам Антоній не мав змоги, оскільки був відсутнім у Римі та не мав можливості отримати доступ до ораторської трибуни чи сенату. Він не міг висловити власну версію подій, у зв'язку із чим для значної частини суспільства в Римі став зрадником — прислужником Клеопатри. Інакше кажучи, читання заповіту в сенаті і передусім перед народом дозволило створити надзвичайно негативну репутацію Антонія. А це стало прелюдією до оголошення війни, але не Антонію, римському громадянину, а Клеопатрі, іноземній цариці, — таким чином уникаючи трактування цієї війни як громадянської. Це підкреслює й Пет Суозерн, відома дослідниця римської історії, авторка біографії Марка Антонія (Southern, 2001, s. 145–146). Оприлюднення заповіту призвело, зрештою, до вирішальної битви при Акції в 31 р. до Р.Х. та встановлення принципату Августа (Borgies, 2016, p. 215–216; Pina Polo, 2019, p. 88).

Інформаційна кампанія проти Антонія не обмежувалася одним заповітом. Октавій випробовував усі можливі способи для очорнення свого ворога перед римлянами, використовуючи таку риторичну категорію, як інвектива (*uituperatio*) (див. вище). Інвектива була важливим прийомом у Римській республіці — це було мистецтво переконання. Таким чином, лихослів'я, яке являло собою набір звинувачень проти суперника через ворожість, з метою підтвердження того, що опонент не мав легітимності та моралі діяти для суспільного блага, відіграло вирішальну роль на політичній сцені. Важливими є й категорії аудиторій, на які орієнтувалися тріумвіри у своїй пропаганді — легіонери та ветерани, які перебували не лише під орлами Октавія, а й залишалися вірними Антонію. Та їх об'єднувало одне — переважна більшість була колишньою військовою силою Юлія Цезаря (Borgies, 2016, p. 356–370). Підкреслимо, що Антоній серед них користувався більшим авторитетом, ніж молодий Октавій. Але останній виявився вправнішим пропагандистом.

Він розпускав чутки про пияцтво і розпусту Антонія (той також звертався до подібних обвинувачень на адресу Октавія. — *Авт.*), його зраду Риму, відступництво тощо (Fisher, 2023). Октавій звертався не лише до воєнків (Cass. Dio. 50.25-27), а й до плебсу та правлячих еліт (Borgies, 2016, p. 261–275, 370–388). У хід ішли листи, едикти, прокламації (там само, p. 307–312, 450–452). На руку Октавію зіграло й упереджене ставлення квіритів до єгиптян і жінок при владі (приклад Клеопатри) та уявлення про Схід як про частину світу із самодержавством та деспотичними володарями (MacDonald, 2017). На думку Л. Борджі, «...пропаганда, як інструмент влади та панування, виводиться від влади в широкому розумінні, яка прагне контролювати інформацію для своєї вигоди. Для ведення пропаганди мобілізуються всі засоби зв'язку, які є в розпорядженні влади» (Borgies, 2016, p. 26). Майбутній принцепс задля перемоги над Антонієм акумулював усі можливі способи і засоби. Та в нього був єдиний козир — пряма комунікація з населенням Риму, чого не було в Антонія. У цій битві за уми абсолютна перевага була на стороні Октавія. Оскільки історію пишуть переможці, то пропагандистська версія майбутнього імператора Августа стала загальноприйнятою частиною історії. Привабливість історії про звинувачення екзотичної жінки, східної цариці Клеопатри в спокушенні Антонія була історією, яка прижилася і в період сучасності. Популярні зображення постаті ворога — від Шекспіра до кіно — підкріплюють розповідь, до якої Октавіан доклав усіх можливих зусиль: Антоній був людиною, яка втратила голову та гідність римлянина через любов до жінки (MacDonald, 2017).

Уже після перемоги над Антонієм і утвердженням принципату як політичної системи в Стародавньому Римі у 27 р. до Р.Х., Октавіан вдається до нової тактики пропаганди — звернення до ідеалізованого минулого. Він приймає титул “*Augustus*”, що мав релігійне підґрунтя і оголошує свій політичний режим «відновленою республікою», перетворивши історичну і культурну пам'ять Риму відповідно до власних самозбереження й реклами. Наприклад, доктор Є. Джусті, яка працює на факультеті класичних наук Кембриджського університету, у монографії «Карфаген в “Енеїді” Вергілія: інсценування ворога під Августом» (2020) доводить пропагандистське наповнення Вергілієвого твору (Giusti, 2018). Він мав на меті сформувати громадську думку, звертаючись до почуттів, а не до фактів. Поет повертає читача в «міфосторичний» час величі і слави минулого Риму. Вергілій використовує Карфаген, щоб викликати *metus hostilis*, або «страх перед ворогом» (там само, p. 280–281). Поема має на меті об'єднати римлян, приголомшених травмою недавнього громадянського конфлікту, нагадавши їм про час, коли найбільша загроза була від іноземної держави. Є. Джусті вважає, що епічна поема Вергілія викриває ілюзорну природу Риму Августа та припущення,

що новий імперський порядок базувався на хвилі іноземних, а не громадянських воєн. Карфаген Вергілія розкриває оманливу природу відновлення Римської республіки Августом та її ранню напівміфічну історію. Штучність образу, створеного Вергілієм, змушує нас замислитися над легітимністю його історії та повідомлень, закодованих у наративі. Можливо, це вказує на розчарування автора у творінні на підтримку режиму Августа (Stocks, 2018). «Ми знаємо, що Вергілій, як і більшість римлян, особисто постраждав під час громадянських війн і що майно його родини було конфісковано, хоча згодом відновлено. Для мене з поеми зрозуміло, що його головною історичною турботою насправді була травматична пам'ять про громадянські війни та наступну підривну діяльність республіканських інститутів Риму», — додає Джусті ("Making Rome great again: fake views in the ancient world", 2017).

Боротьба Антонія та Октавіана за владу в Римі, а пізніше оформлення останнім політичної системи принципату, є прикладом використання численних «іміджевих фейків». Кожен з перелічених вище діячів старався очорнити суперника неправдивими чутками, маніпулюючи свідомістю римлян. Чи то Антоній, чи Октавій, згідно з інформаційними вкидами, начебто не дотримували одвічних римських чеснот (*auctoritas, dignitas, honestas*). А це неабияк позначалось на авторитеті, відповідно, й на іміджі впливових політиків Республіки. «Жертвами» подібного фейку, уже з подання античних авторів, стали Нерон (див. нижче), Тиберій, Калігула та інші імператори. Як і з прикладом вакханалій, тут також можна застосувати термін «історичний фейк», адже негативний образ перелічених правителів не змінювався в історичній пам'яті протягом багатьох століть. Лише в другій половині ХХ ст. вчені переглянули усталений образ «римських тиранів», використовуючи у своїх працях різноманітні допоміжні науки та дисципліни й відкидаючи тенденційність античної історичної традиції. Для того щоб пояснити «божевільну поведінку» принципсів, історики залучали медицину, історичну психологію, культурологію та поглиблено досліджували суспільне життя Римської імперії I ст. по Р.Х.

Прикладом спотворених фактів, які стали такими завдяки давньоримським історикам, є історія про пожежу Риму 64 р. до Р.Х. Античні автори писали, що підпалювачів, які діяли відповідно до наказу Нерона, нібито бачили у дворах будинків римської знаті (Dio Cass. 62.16.2; Suet. Nero. 38.1). Також, з подачі Діона Кассія та Євтропія, імператор вже давно про це мріяв (Dio. Cass. 62.16.1; Eutr. 7.14.3). Тільки Тацит не стверджував про підпал Риму Нероном (Tac. Ann. 15.38). Він писав, що імператор тоді перебував в Анціумі (Tac. Ann. 15.39). Лише нещодавно археологи довели, що Нерон не причетний до пожежі і вона сталася випадково.

Насамкінець нашого дослідження звернімося до проблеми легалізації християнства за часів Костянтина. До його правління християни не мали

певного авторитету в римському суспільстві і часто виникала спокуса фальшування документів з метою підвищення власного статусу. Адже поганство зникло не відразу і не всі язичники сприймали послідовників Христа за повноцінних громадян. Мали місце непоодинокі конфлікти, у яких члени християнських общин конфліктували з іншими соціальними та релігійними групами і де багато в чому спір вирішувався певною документацією. І. Хуліселан, членкиня проєкту «Римські фейкові новини? Документальна література в Римській імперії», яка почала досліджувати цю проблему стверджує, що: «... християни почали записувати себе в історію, щоб і захистити себе від нападок, і віддати під суд своїх опонентів» (Timmers, 2023). Часто це відбувалося всупереч християнським нормам і моралі.

Ф. Піна Поло прослідковує стійкий зв'язок між обманом, чутками та страхом. На перше місце виступає страх втратити найцінніше, що у вас є — чи це близьких людей, чи майно, чи привілей. Крім того страх, зазвичай, породжує гнів, — навіть ненависть, — до осіб, які нібито піддають ризику означені вище речі. Обурення, у свою чергу, породжує дію: гнів активізує бажання покарати когось, хто був визначений як ворог, коли небезпека та подальший страх були інтерналізовані (Pina Polo, 2019, p. 88). Містифікація, що розуміється як нова інформація, є джерелом чуток, які дозволяють формувати громадську думку та поширювати паніку. І вже цим можна було виправдати репресії проти ймовірних служителів культу Вакха, війну проти Антонія чи появу негативного іміджу «підпалювача» для Нерона.

Як стверджує нідерландський науковець Ренс Такома: «... в період античності не існувало еквіваленту сучасного розуміння “фейкових новин”. Але ті вигадки, які ми досліджуємо, можуть надати розуміння того, як функціонувало суспільство того часу» (Тасома, 2023). Fake news стають дедалі поширенішими в сучасному світі — в тому числі й ті, що стосуються Стародавнього Риму, і в цьому заслуга не лише давніх авторів. Їхнє поширення ще більше спонукає вчених працювати над вивченням цього явища і показати, що римляни також були жертвами поширення неправдивої інформації, а хибне трактування певних аспектів їхньої історії триває і дотепер. На жаль, досі є багато таких науковців, які вульгаризують та спотворюють історію, видаючи й публікуючи різноманітні статті та книги з відверто упередженням і неправдивим вмістом (на кшталт книг Метьюза Руперта «Рим темний, похмурий і кривавий» і Майкла Керрігана «Темна історія римських імператорів». — *Авт.*). Такі автори, у гонитві за гонораром, зрештою, завдають більше шкоди, ніж користі — собі та іншим. Адже, як влучно зауважує Нестор Маркес, ми є відображенням наших предків і «немає нічого нового під сонцем» (*nihil sub Sole novum*) (Pina Polo, 2019, p. 7).

Висновки. Досліджуючи певну подію чи деякі події в історії, ми часто стикаємось з тим, що фактів буває стільки ж, скільки і брехні, продикто-

ваної суто пропагандистською метою. Інколи ця брехня суттєво впливає на розуміння минулого, і міфи та чутки переростають у «правдиву інформацію». Саме тому потрібно активно працювати над викриттям історичної неправди, яка поширюється й нині. Нашим завданням є, не відкидаючи давні тексти, виокремлювати в них методом ретельного аналізу та зіставлення брехні від достовірної інформації, вигадки і пропагандистські кліше від правдивих свідчень для того, щоб відобразити реальну картину життя періоду Стародавнього світу.

Також, підсумовуючи, зазначимо, що: 1. Римляни переважно отримували інформацію усно, а значить, інформація, яка доходила до певної аудиторії, часто переказувалася й не завжди доносилась як правдива та без спотворень змісту. 2. Поширення інформації в римському суспільстві відбувалося доволі швидко, й невіддале комунікування з ним інколи загрожувало комунікаторові репутації чи політичної кар'єри. 3. Хибне трактування культу Діоніса (Вакха) античними авторами спровокувало домисли щодо нього. Закритість містерій Діоніса стала причиною гонінь проти діонісійців, а в подальшому вакханалії стали асоціюватися з оргіями та розпустою. 4. Пропаганда правлячих осіб чи державних органів у Стародавньому Римі часто супроводжувалася поширенням фейкових новин та неправдивої інформації. Це, у свою чергу, спричинило їх подальше тиражування в офіційній документації та історичних творах, навіть сучасних. 5. У протистоянні зі своїм політичним суперником — Марком Антонієм, Октавій не гребував будь-якими брудними прийомами: фальшуваннями документів, поширенням fake news та чуток, які компрометували Антонія в очах громадян Риму. Зрештою це надало позитивного результату для майбутнього принцепса. 6. Антоній не мав змоги вдало протидіяти контрпропагандою, адже перебував далеко від Риму. 7. Прийшовши до влади, Октавіан Август ідеалізує свій образ шляхом залучення двох різновидів мистецтва — пластичного мистецтва та літератури. 8. Доведено, що лише виврені та ретельно проаналізовані історичні факти дозволяють сформувати реальний погляд на події минулого.

Перспективи подальших досліджень. Перспективним, на наш погляд, є вивчення маніпуляцій з інформацією, поданою античними авторами, які трапляються в сучасній історіографії. Також перспективним напрямом досліджень є детальний аналіз джерельного матеріалу, дотичного просопोगрафії, адже залишається чимало невідомого й спотвореного в біографіях відомих постатей давнини.

Список посилань

Borgies, L. (2016). *Le conflit propagandiste entre Octavien et Marc Antoine: De l'usage politique de la uituperatio entre 44 et 30 a. C. n.* Éditions Latomus.

- Calvelli, L. (2019). Falsificazioni antiche e fake news: un nesso storico e un'intuizione felice. *False notizie... fake news e storia romana Falsificazioni antiche, falsificazioni modern* (a cura di S. Segenni) (pp. 1–3). Le Monnier Università.
- Fisher, M. (2023). Octavian, Mark Antony and the Ancient Battle of “Fake News”. *Martini Fisher*. Retrieved May 11, 2024, from <https://martinifisher.com/2023/03/15/octavian-mark-antony-and-the-ancient-battle-of-fake-news/>
- Giusti, E. (2018). *Carthage in Virgil's “Aeneid”*: Staging the enemy under Augustus. Cambridge University Press. https://books.google.com.ua/books?id=oeZN DwAAQBAJ&printsec=copyright&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
- MacDonald, E. (2017, 13 January). The fake news that sealed the fate of Antony and Cleopatra. *The Conversation*. Retrieved May 11, 2024, from <https://theconversation.com/the-fake-news-that-sealed-the-fate-of-antony-and-cleopatra-71287>
- Making Rome great again: fake views in the ancient world. (2017, July 27). *Research. University of Cambridge*. Retrieved May 11, 2024, from <https://www.cam.ac.uk/research/features/making-rome-great-again-fake-views-in-the-ancient-world>
- Marqués, N. F. (2020). *Fake news dell'antica Roma. 2000 anni di propaganda, inganni e bugie*. Bibliotheka Edizioni.
- Musiał, D. (2009). *Dionizos w Rzymie*. Towarzystwo Wydawnicze “Historia Iagellonica”.
- Pina Polo, F. (2019). Noticias falsas, desinformación y opinión pública en la Roma republicana. *False notizie... fake news e storia romana Falsificazioni antiche, falsificazioni moderne* (a cura di S. Segenni). (pp. 74–89). Le Monnier Università.
- Southern, P. (2020). *Marek Antoniusz*. Świat Książki.
- Stocks, C. (2018). [Review of the book *Carthage in Virgil's Aeneid: Staging the Enemy under Augustus*, by E. M. J. Berry]. *Bryn Mawr Classical Review*. <https://bmc.brynmawr.edu/2018/2018.12.35/>
- Tacoma, R. (2023). Roman Fake News? Documentary Fictions in the Roman Empire. How can theories about modern disinformation help to understand how Roman documentary fictions functioned? *Research projects. Universiteit Leiden*. Retrieved May 11, 2024, from <https://www.universiteitleiden.nl/en/research/research-projects/humanities/roman-fake-news-documentary-fictions-in-the-roman-empire>
- Timmers, M. (2023). As old as the road to Rome: ‘Fake news was already to be found in ancient times’. *News. Universiteit Leiden*. Retrieved May 11, 2024, from <https://www.universiteitleiden.nl/en/news/2023/08/as-old-as-the-road-to-rome-fake-news-was-already-to-be-found-in-ancient-times>

References

- Borgies, L. (2016). *The propaganda conflict between Octavian and Mark Antony: On the political use of the uituperatio between 44 and 30 BC*. Éditions Latomus. [In French].

- Calvelli, L. (2019). Ancient Forgeries and Fake News: A Historical Connection and a Happy Intuition. *Fake News... Fake News and Roman History Ancient Forgeries, Modern Forgeries* (edited by S. Segenni) (pp. 1–3). Le Monnier Università. [In Italian].
- Fisher, M. (2023). Octavian, Mark Antony and the Ancient Battle of “Fake News”. *Martini Fisher*. Retrieved May 11, 2024, from <https://martinifisher.com/2023/03/15/octavian-mark-antony-and-the-ancient-battle-of-fake-news/>. [In English].
- Giusti, E. (2018). *Carthage in Virgil's “Aeneid”: Staging the enemy under Augustus*. Cambridge University Press. https://books.google.com.ua/books?id=oeZN DwAAQBAJ&printsec=copyright&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false. [In English].
- MacDonald, E. (2017, 13 January). The fake news that sealed the fate of Antony and Cleopatra. *The Conversation*. Retrieved May 11, 2024, from <https://theconversation.com/the-fake-news-that-sealed-the-fate-of-antony-and-cleopatra-71287>. [In English].
- Making Rome great again: fake views in the ancient world. (2017, July 27). *Research. University of Cambridge*. Retrieved May 11, 2024, from <https://www.cam.ac.uk/research/features/making-rome-great-again-fake-views-in-the-ancient-world>. [In English].
- Marqués, N. F. (2020). *Fake News from Ancient Rome: 2000 Years of Propaganda, Deception and Lies*. Bibliotheka Edizioni. [In Italian].
- Musiał, D. (2009). *Dionysus in Rome*. Towarzystwo Wydawnicze “Historia Iagellonica”. [In Polish].
- Pina Polo, F. (2019). Fake news, disinformation and public opinion in Republican Rome. *Fake news... fake news and Roman history Ancient falsifications, modern falsifications* (edited by S. Segenni). (pp. 74–89). Le Monnier Università. [In Italian].
- Southern, P. (2020). *Marek Antoniusz*. Świat Książki. [In Polish].
- Stocks, C. (2018). [Review of the book *Carthage in Virgil's Aeneid: Staging the Enemy under Augustus*, by E. M. J. Berry]. *Bryn Mawr Classical Review*. <https://bmc.brynmawr.edu/2018/2018.12.35/>. [In English].
- Tacoma, R. (2023). Roman Fake News? Documentary Fictions in the Roman Empire. How can theories about modern disinformation help to understand how Roman documentary fictions functioned? *Research projects. Universiteit Leiden*. Retrieved May 11, 2024, from <https://www.universiteitleiden.nl/en/research/research-projects/humanities/roman-fake-news-documentary-fictions-in-the-roman-empire>. [In English].
- Timmers, M. (2023). As old as the road to Rome: ‘Fake news was already to be found in ancient times’. *News. Universiteit Leiden*. Retrieved May 11, 2024, from <https://www.universiteitleiden.nl/en/news/2023/08/as-old-as-the-road-to-rome-fake-news-was-already-to-be-found-in-ancient-times>. [In English].